mâlik olmayan kulun fakir oluşu "fani olma" mânasına gelir. Kulun fani oluşu da mevlâsının yanında "hiç" oluşu demektir. Aynı şekilde **azîz** ve **kadîr** olarak gördüğü mevlâsının huzurunda **zelil** ve **âcizdir**. Bunun böyle olduğunu idrak edince Allah'ın izzetiyle aziz olur ve zilletten kurtulur. Fakat sahip olduğu izzetin gerçek sahibinin kendisi değil, mevlâsı olduğunu bildiğinden aziz olduğunu iddia etmez. Mevlâsının huzurunda kulun iradesi de yoktur. Kul, mevlâsının iradesini kendi iradesi haline getirmiştir. Bu bakımdan o, tam mânasıyla cebir altındadır, onun hürriyeti kulluktadır; mutlak hürriyet ise yoktur. Sûfîlerin, "mürid iradesi olmayandır" demelerinin sebebi budur. Kul Allah'ın huzurunda ne kadar alçalırsa gerçekte o kadar yükselir. Bir hadiste "Allah tevazu göstereni, alçak gönüllü olanı yükseltir" (*el-Muvaṭṭaʾ*, "Ṣadaḳa", 12) denilmiştir. Başka bir hadiste, kulun Allah'a en yakın olduğu anın secde hali olduğu ifade edilmiştir (bk. Müslim, "Ṣalât", 215). Çünkü onun huzurunda en fazla alçaldığı durum secde halidir. Allah kendisine bu kadar çok yaklaşan kulun gören gözü, işiten kulağı, tutan eli... olur (bk. Buhârî, "Reḳāiʾḳ", 38). İbnü'l-Arabî bu durumu gölge-ışık misaliyle anlatır: İnsan, ışığın kaynağından ne kadar uzaklaşırsa gölgesi o kadar büyür, ona yaklaştıkça da gölgesi kısalır; ışığın tam altında bulunduğu zaman gölge âdeta belirsiz bir hal alır. Tıpkı bunun gibi, kul Allah'a yaklaştıkça küçülür; aczin bir ifadesi sayılan bu küçülmenin sonunda kul **fenâ*** makamına ermiş olur. Hakiki **fakr** da budur.

İbnü'l-Arabî'de **abd** ve **ubûdiyet** terimleri vahdet-i vücûd görüşüne uygun olarak yeni mânalar kazanmıştır. İbnü'l-Arabî kâinatın bütünüyle Allah'ın kulu olduğunu söyler. Ona göre **abd** bir isim değil, bir sıfattır; zillet, ihtiyaç, cebr ve cehl bu sıfatın özünü meydana getirir. **Abd** ile **rab**, **ubûdiyet** ile **rubûbiyet** birbirinin karşısında yer alan ve sonsuza kadar uzandığı halde hiçbir noktada buluşmayan iki mertebedir. İnsan ezelden beri kuldur, ebede kadar da kul kalacaktır. Rab ise daima rabdır. Ancak insân-ı kâmil, kul olma mertebesine ulaşınca hür olur. Kâmil kul olma mertebesindeki kul, bütünüyle **Hak** olmuş bir **halktır**. Kâmil abd Hakk'ın suretiyle zâhirdir. Zira Hak, "onun gören gözü, işiten kulağı, tutan eli" olmuştur. Nefsini mâsivâya kul olmaktan kurtarana **abd-i hâlis**, hiçbir kimseye üstünlük taslamayana **abd-i mahz**, şeytanın etkileyemediği kimseye **abd-i hâs**, diğer insanlara **abd-i umûm**, ifası mecburi olan farzları yerine getirerek ibadet edene **abd-i ızdırâr**, ihtiyarî olan ibadetleri yerine getirerek kulluk yapana ise **abd-i ihtiyâr** denilir.

BİBLİYOGRAFYA :

el-Muvaṭṭaʾ, "Ṣadaḳa", 12; *Müsned*, II, 291; Buhârî, "Reḳāʾiḳ", 38; Müslim, "Ṣalât", 215; Serrac, *el-Lümaʿ* (nşr. Abdülhalîm Mahmûd-Tâhâ Abdülkâdir Server), Kahire 1960, s. 532; Kuşeyrî, *er-Risâle* (nşr. Abdülhalîm Mahmûd-Mahmûd b. Şerîf), Kahire 1972-74, s. 428, 460; Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûb, Hakikat Bilgisi* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, s. 244, 264; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûḥâtü'l-Mekkiyye*, Kahire 1293, II, 8, 283; Kâşânî, *Iṣṭılâḥâtü'ṣ-ṣûfiyye* (nşr. M. Kemâl İbrâhim v.dğr.), Kahire 1981, s. 80, 107; *el-Muʿcemü'ṣ-ṣûfî*, "ʿabd" md.

 SÜLEYMAN ULUDAĞ

ABD b. EZVER
(عبد بن أزور)

(bk. DIRÂR b. EZVER).

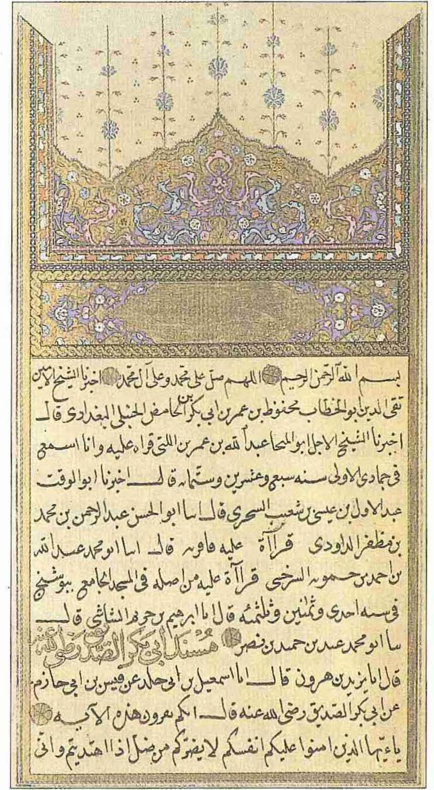
ABD b. HUMEYD
(عبد بن حميد)

Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî (el-Keşşî) (ö. 249/863-64)

Mâverâünnehir'in tanınmış hadis hâfızı.

Mâverâünnehir'de bir Türk şehri olan Kis'te 170'ten (786-87) sonra doğdu ve aynı şehirde öldü. Gençliğinde o günün önemli ilim merkezlerine giderek Yezîd b. Hârûn, Yahyâ b. Âdem, Abdürrezzâk, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî ve Ebû Bekir b. Ebû Şeybe gibi âlimlerden hadis tahsil etti. Kendisinden de Müslim, Tirmizî ve oğlu Muhammed başta olmak üzere Mâverâünnehir âlimlerinin birçoğu hadis rivayet etti. *Ṣaḥîḥ-i Buḫârî*'deki bir senedde ("Menâḳıb, 25) geçen Abdülhamîd (veya Abdülhumeyd) isminin Abd b. Humeyd olduğunu söyleyen Mizzî'yi (bk. *Fetḥu'l-Bârî*, XIV, 94) Dârimî'deki rivayet desteklemektedir.

Güvenilir bir muhaddis olan Abd b. Humeyd'in iki eseri vardır: **1.** *el-Müsnedü'l-kebîr.* Müellif tarafından yapılmış bir muhtasarına ait bazı cüzler günümüze kadar ulaşmıştır (bk. *GAS*, I, 113). *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd* adıyla bilinen ve Süleymaniye

el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd, müzehheb ilk sayfa (Süleymaniye Ktp. Ayasofya 894, 1b)

(Ayasofya, nr. 894, 204 vr.), **Millet** (Feyzullah Efendi, nr. 548, 207 vr.), **Nuruosmaniye** (nr. 1231, 194 vr.) ve **Köprülü** (nr. 456, 176 vr.) kütüphanelerinde birer yazması bulunan eser üzerinde, Kemaleddin Özdemir, *Hadis İlminde Abd b. Humeyd ve Müntehab Müsned*'i adıyla Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nde bir doktora tezi hazırlamıştır. Ayrıca *eş-Sülâsiyyâtü'l-vâḳıʿa fî Müntaḫabi'l-Müsned* adlı seçme bir cüzün yazmaları da bulunmaktadır (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 882/2, vr. 10-21; Zâhiriyye Ktp., Hadis 248, 6 vr.). **2.** *et-Tefsîr.* Günümüze ulaşmayan bu eserden İbn Hacer'in yaptığı iktibaslara *el-İṣâbe*'de yer yer rastlanmaktadır (bk. *GAS*, I, 113).

BİBLİYOGRAFYA :

Dârimî, "Muḳaddime", 6; Buhârî, "Menâḳıb", 25; Zehebî, *Aʿlâmü'n-nübelâʾ*, XII, 235-238; a.mlf., *Teẕkiretü'l-ḥuffâẓ*, Haydarâbâd 1375-77/1955-58, II, 534; a.mlf., *el-ʿİber* (nşr. Ebû Hâcir Muhammed es-Saîd), Beyrut 1405/1985, I, 357; İbn Hacer, *Tehẕîbü't-Tehẕîb*, VI, 454-457; a.mlf., *Fetḥu'l-Bârî* (nşr. Tâhâ Abdurraûf Sa'd v.dğr.), Kahire 1398/1978, XIV, 94; İbnü'l-İmâd, *Şeẕerâtü'ẕ-ẕeheb*, Kahire 1350-51, II, 120; Sezgin, *GAS*, I, 113.

  TALÂT KOÇYİĞİT